

ВИХОВНІ ПРОБЛЕМИ ВОЄННОГО ЧАСУ В КОНТЕКСТІ ЗМІЦНЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Наукова доповідь на засіданні Президії НАПН України, присвяченому 33-й річниці Незалежності України, 22 серпня 2024 р.

<https://doi.org/10.37472/v.naes.2024.6203>

БЕХ Іван Дмитрович

доктор психологічних наук,
професор, дійсний член
(академік) НАПН України,
директор Інституту
проблем виховання
Національної академії
педагогічних наук України,
м. Київ, Україна

Анотація. Російсько-українська війна змінила звичне буттєве уявлення людей про час та його наповненість мирними, добродійними, творчими справами. Наш український світ демонструє вищі цінності; вони даються народові через глибоке усвідомлення людської гідності й утвердження благородних прагнень, захисту свого народу, Батьківщини, Держави. Водночас російський сповідує й реалізує культ ненависті до людини, заперечення її права на вільне життя.

У цьому світоглядному протистоянні вчені Інституту проблем виховання НАПН України спрямовують свої творчі зусилля на зміцнення українського світу, усвідомлюючи, що сучасні соціальні виклики надзвичайні та вимагають неординарних рішень. Ці обставини спонукали до прийняття доладного наукового рішення щодо необхідності зміни пошуково-виховної стратегії наших досліджень. Предметом осмислення й пристрасного ставлення зростаючої особистості має стати образ України в його структурній цілісності й узагальненості.

Сходження зростаючої особистості до національної ідентичності, що уособлює всезагальну єдність, вимагає повсюдного використання нової освітньої філософії, яка орієнтована на різнобічний розвиток людини як духовної особистості та повинна перетворитися на інноваційну методично-виховну програму, що доброспрямовано змінює життя кожної зростаючої особистості.

Національно-патріотична вихованість співвітчизників нині детермінована їхньою військово-патріотичною вихованістю, готовністю, оскільки громадяни-рятівники Вітчизни, окрім високих почуттів, найбільшою мірою проявляють вольові якості рішучості, наполегливості, мужності, витривалості.

Вчені Інституту на цій інноваційній основі понад два роки в різних регіонах проводять експериментальне дослідження. Інтегральна програма «З любов'ю до України» забезпечує оволодіння вихованцями низкою ознак як діяльнісних показників образу України. Проміжні результати пошукового експерименту свідчать про вищий за розвивальною шкалою спосіб життя вихованців, мотивованих цінністю України. Є підстави очікувати, що представлений змістовий сюжет настільки набуде нової практичної життєвості, наскільки традиційні уявлення щодо заявленості проблеми втратять свою особистісно перетворювальну цінність.

Ключові слова: соціальна ситуація воєнного часу; пошуково-виховні стратегії; інноваційна методично-виховна програма; експериментальне дослідження; національно-патріотична вихованість; військово-патріотична готовність.

Російсько-українська війна змінила звичне буттєве уявлення людей про час та його наповненість мирними, добродійними, творчими справами.

Нині час війни — час, коли збройно протистоять два світоглядно різні світи: світ, що сповідує й реалізує культ ненависті до людини, заперечення її права на вільне життя. На цій ідеологічній основі

російський керманіч і втягнув своїх підданих у загарбницьку війну.

Наш український світ демонструє вищі цінності; вони даються народові через глибоке усвідомлення людської гідності й утвердження благородних прагнень. Тож наш час — час захисту свого народу, Батьківщини, Держави.

Стратегічні напрями національно-патріотичного виховання дітей та молоді відображено в працях сучасних українських вчених (Бех, 2018; 2023; Кремень, 2020; Сисоєва, 2022; Канішевська, & Малиношевський, 2023; Остапенко, та ін., 2022).

Якраз на зміцнення українського світу вчені Інституту проблем виховання НАПН України спрямовують свої творчі зусилля. Ми усвідомлюємо, що сучасні соціальні виклики надзвичайні — такі, що вимагають неординарних рішень.

Річ у тім, що соціальна ситуація воєнного часу, яка швидко мобілізувала весь людський і соціо-економічний потенціал, підняла його до небувалого, найвищого напруження, чітко виявила раніше приховані мотиваційні чинники всіх суспільних груп народу.

З огляду на ці обставини доладним науковим рішенням виявилася необхідність зміни пошуково-виховної стратегії наших досліджень. У їхній центр було покладено найменування України як колиски українського роду. Точніше сказати, предметом осмислення й пристрасного ставлення зростаючої особистості має стати образ України в його структурній цілісності й узагальненості.

Цей образ повинен набути для неї найвищої цінності, яка втілюється в любові як сутнісно духовному сенсі. Згадаймо В.Симоненка: «Україно, ти моя молитва». Відтак образ України — це її духовний образ, а життя за її цінностями (самобутності, незалежності, самостійності, волі, родиніцентризму, колективідомінантності) має бути пріоритетним, воно не сумісне з егопотягами особистості. Щодо почуття любові до України, то воно реально проявляється в любові безкорисливого служіння, любові-жертвності, любові-відданості, любові-подвизі, любові-терпінні.

Наша гіпотеза полягала в необхідності розширення горизонту ціннісного ставлення зростаючої особистості, відповідно до якої категорія «Україна» (її духовний образ) є системоутвірною. За такого уявлення проблеми національної ідентичності, державницького виховання, військово-патріотичного і національно-патріотичного виховання виявлятимуться цінностями-цілями, які

емоційно підсилюють мотивацію життя, за цінностями України, її духовним образом. Таким чином, між означеними духовними прагненнями відбуватиметься позитивне емоційне взаємозбагачення; і в цьому їхнє розвивально-виховне значення стосовно зростаючої особистості.

На цій інноваційній основі співробітниками Інституту понад два роки в різних регіонах проводиться експериментальне дослідження. *Інтегральна програма «З любов'ю до України»* передбачає оволодіння вихованцями низкою ознак як діяльнісних показників образу України:

- люди, що заселяють і сумісно живуть на окресленій межах землі, тобто живуть під дахом України;
- організоване середовище українського народу (матеріальне й ідеально-культурне). Це середовище покладається як національний дар минулих поколінь теперішнім;
- владоорганізований устрій як спосіб спільної життєдіяльності, за якої реалізується нормовідповідна співдія справедливої спрямованості;
- повсюдне волевиявлення різного рівня людських спільнот у прийнятті відповідальних рішень;
- місце окремої індивідуальності в скарбниці родової історичної пам'яті.

З духовної вершини любові до України прагнення особистості до національної ідентичності набуває вираженої невідворотності. У цьому зв'язку слід глибоко усвідомити, що про національну ідентичність можна вести мову лише за умови функціонування самої нації як сукупності людей, які поєднані взаємною згодою, унормованою в особистістю центрованому праві. Якщо такий соціальний рівень відсутній, то ми маємо нижчу людську спільність, а не націю.

Отже, національна ідентичність — це самобутнє народне явище, яке породжене великою історією часу й духовними потугами всеохоплювального буття. Такого масштабу утворення — це сакральний стан і місія нації, що створила й опирається на високорозвинені духовно-моральні стосунки людей, які її представляють у сутнісних характеристиках. Не знати, що таке національна ідентичність, а жити за нею. Це означає служити дією, думкою, словом і почуттям народові, бути спорідненим із ним глибокою спільністю.

У такому значенні під національною ідентичністю розумітимемо духовне тяжіння особистості до заповітних ідеалів-цінностей, обрамлених глибокою свідомістю й високими почуттями

стосовно нації, пов'язаними з її вірою у свою неповторну місію як постійне прагнення до вершин добра та підготовка кожної особистості до вільного і відповідального майбутнього.

Сходження зростаючої особистості до національної ідентичності, яка уособлює всезагальну єдність, вимагає повсюдного використання нової освітньої філософії, що орієнтована на різнобічний розвиток людини як духовної особистості. Такий розвиток не має бути лише внутрішнім скарбом, як інколи на цьому зупиняються, а таким, що постійно змінює життя і окремої особистості, і всього національного загалу. Якраз ця ціннісна винесеність особистості в широкий людський простір і робить її повноцінно функціуючою, справжнім майстром достойного життя, що сповна реалізується. Відтак згадана нами освітня філософія повинна перетворитися на інноваційну методично-виховну програму, що доброспрямовано змінює життя кожної зростаючої особистості. Тож формування в неї прагнення до високої ціннісної національної спорідненості має стати її життєвою тенденцією.

А тепер задамося питанням, за яких умов держава як форма організації суспільства може бути предметом ставлення людини? Ідеться, таким чином, про державницьке виховання особистості. Зауважимо, ще донині співвідношення «людина-держава» розглядається в контексті громадянського виховання. Однак ставлення людини до сучасної держави виявляється настільки складним, своєрідним і важливим, що його доцільно безпосередньо пов'язати з державницьким вихованням.

Відомо, що держава лише тоді буде міцною, коли постійно діють сили, що її зберігають. Такими виступають державницькі почуття обов'язку, поваги, сумління як ставлення громадян до держави, які не сумісні з пануванням індивідуалізму.

Відтак початок державницького виховання передбачає змістове осягнення особистістю, яка підростає, складної і багатогранної категорії «держава». Якраз на цій основі початково має виступити формування в неї моделі державницької культури, і лише з огляду на цю мету можна усвідомити оптимістичний бік історичного розвитку держави та піднятися до розуміння її вдосконалення на цей час. Тож дієва причетність до власної держави має стати основним прагненням людини-державника, яка за будь-яких обставин випромінює віру у свою державу, відстоює й захищає її, підпорядковуючи власні інтереси.

У царині державницького виховання за врахування необхідності такого особистісного ставлення в підростаючій особистості мусить бути сформоване почуття державницької відповідальності. Передумовою цього утворення виступають такі якості особистості, як групова ідентичність і злагода, розумний груповий конформізм, солідарність і піклування.

У підсумку підростаюча особистість має сформувати державницький світогляд, який передусім передбачає вірність нинішній державі та її представникам, чесність і порядність стосовно них. Не менше значення для такого світогляду має й повага до законів і прав, які декларуються державою.

Справжня державницька вихованість особистості, яка підростає, корелює з розвитком у неї державницького образу думок, що не виключає критичного мислення. У цьому плані важливо, щоб особистість знаходила спільну мову з інакше думаними й інакше бажаними. Наголосимо, у державницько вихованої людини її духовно-моральні надбання несуперечливо переносяться на політичне мислення і почуттєві переживання, виступаючи міцним бар'єром від будь-яких деструктивних сил. Таким видається шлях нам у першому наближенні до державної вихованості зростаючої особистості.

Вище розкриті нами Україно-державні піклування доцільно доповнити піклуванням-любов'ю зростаючої особистості до свого народу, малої й великої Батьківщини, яке кваліфікується національно-патріотичним вихованням. Можна стверджувати, що лише за всебічного усвідомлення себе в контексті народу, Батьківщини в особистості й виникне емоційне переживання любові до цих святинь, вони стануть значущими для неї.

Зауважимо, що процес національно-патріотичного виховання і його духовний результат-утворення, який початково є більш особистісним, зігріті інтимно-насиченим переживанням із відтінком індивідуальної привабливості. І в цьому його відмінність від почуття любові до України. Адже без любові до рідних, близьких не можливо любити людину як таку.

Можна констатувати, що національно-патріотичне виховання пов'язується з образом людини в її національній своєрідності і тяжіє до нього. У цьому процесі важливі такі національні атрибути, як мова людини, її культурно-побутові звичаї, особливості володіння надбаннями народної творчості. Прикметно, що в національно-

патріотичному вихованні у внутрішньому плані зростаючої особистості залишається зв'язок його результату з узагальненим образом українців, що міцно заземлює його в межах нації.

Таким чином, національно-патріотична вихованість співвітчизників — це книга достойного життя кожного й усіх в індивідуальній і суспільній цінності, коли оцінювання набуває громадського звучання тут і тепер та до якого може долучитися кожна зацікавлена особа.

На національно-патріотичну вихованість зростаючої особистості впливають як зовнішні, так і внутрішні фактори. До зовнішніх необхідно віднести:

- макрофактори (вплив досить великих груп людей, країн, суспільства, держави);
- мезофактори (вплив на національно-патріотичне виховання великих людських груп, об'єднаних за ознаками етнічними, регіональними, професійними);
- мікрофактори (вплив окремих соціальних груп — мікросоціуму, сім'ї, груп однолітків, соціальних інституцій).

До внутрішніх факторів необхідно віднести індивідуальні особливості вихованців, рівень компетентності вихователів, ціннісні орієнтації учасників виховного процесу, психологічний клімат у колективі, стиль педагогічного керівництва, а також матеріальні умови, у яких відбувається процес виховання патріотизму.

Національно-патріотична вихованість зростаючої особистості, зберігаючи всю свою духовно-моральну міцність, доповнюється необхідними ціннісними засобами, коли йдеться про захист України. Відтепер військово-патріотичне виховання сповна заявляє про свою неперевершену значущість. У її світлі сила основного мотиву патріотизму безпосередньо спрямовується на збереження всіх надбань нації, збереження усіма наявними можливостями, зокрема збройними. Адже нація за військово-патріотичної вихованості у своїй єдності живе за великими викликами, незважаючи на конкретні ситуативні обставини, які все ж ускладнюють її реальне життя. У цих умовах громадяни-рятівники Вітчизни, окрім високих почуттів, найбільшою мірою проявляють волю якості рішучості, наполегливості, мужності, витривалості.

Висновки. Відтак на часі виховання в нашої молоді військово-патріотичної готовності. Вона визначається як мотиваційно-ціннісне, певне модельно освоєне технічно-перетворювальне і середовищне пристосування зростаючої особис-

тості до умов, адекватних воєнному часу, за якого вона стає активним суб'єктом загальнодержавних дій. Запропоноване поняття може виступати змістовозгорнутою програмою виховних дій, які спрямовано ведуть до поставленої мети.

Пошуковий експеримент за представленими ціннісними позиціями продовжується. Його проміжні результати свідчать про вищий за розвивальною шкалою спосіб життя вихованців, мотивованих цінністю України.

Є підстави очікувати, що представлений змістовий сюжет настільки набуде нової практичної життєвості, наскільки традиційні уявлення щодо заявленості проблеми втратять свою особистісно перетворювальну цінність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бех, І.Д. (2018). Патріотизм як цінність. 7 наукових позицій у національно-патріотичному вихованні. *Управління освітою*, 6(402), 6-12. <https://lib.iitta.gov.ua/713824/>
- Бех, І.Д., Малиношевський, Р.В. (ред.) (2023) *Військово-патріотичне виховання дітей та учнівської молоді в системі освіти України: стратегічні напрями*. Івано-Франківськ: НАПН <https://lib.iitta.gov.ua/736802/>
- Канішевська, Л.В., & Малиношевський, Р.В. (2023). Новаторські підходи до виховання: цикл науково-практичних заходів Інституту проблем виховання НАПН України з нагоди всеукраїнського фестивалю науки. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 5(1), 1-7. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5141>
- Кремень, В.Г. (2020). Національна ідентичність як умова самоздійснення української нації. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи*, 1, 113-116. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ped_in_2020_1_18
- Остапенко, О.І., Тимчик, М.В., Зубалій, М.Д., Журба, К.О., Бінецький, Д.О., Касіч, Н.П., & Кузора, І.В. (2022). *Військово-патріотичне виховання учнів в умовах ідейно-світоглядної конфронтації: навчально-методичний посібник*. Кропивницький: Імекс-ЛТД. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/732074>
- Сисоєва, С.О. (2022). Війна в Україні. Рефлексія науковців Польщі. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 4(1), 1-5. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4120>

EDUCATIONAL PROBLEMS OF WARTIME IN THE CONTEXT OF STRENGTHENING THE INDEPENDENCE OF UKRAINE

*Scientific report to the meeting of the Presidium of the National Academy of
Educational Sciences of Ukraine, dedicated to the 33rd anniversary of the
Independence of Ukraine on August 22, 2024*

Ivan Bekh

*DSc in Psychology, Professor, Full Member (Academician) of NAES of Ukraine, Director, Institute of
Problems on Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine*

Abstract. *The Russian-Ukrainian war has changed the traditional perception of everyday life, filling it with peaceful, benevolent, and creative activities. Our Ukrainian world now demonstrates higher values; these are given to the people through a deep awareness of human dignity and the affirmation of noble aspirations, such as protecting one's people, the Homeland, and the State. In contrast, the Russian world propagates and enacts a cult of hatred toward humanity, denying the right to a free life.*

In this ideological confrontation, the scholars of the Institute of Problems on Education at the National Academy of Educational Sciences of Ukraine direct their creative efforts toward strengthening the Ukrainian world. They understand that modern social challenges are extraordinary and require unconventional solutions. These circumstances have led to a decisive scientific conclusion regarding the need to change the exploratory and educational strategies of the research. In its structural integrity and generality, the image of Ukraine should become the subject of reflection and passionate commitment for the growing individual.

The ascent of the growing individual to national identity, embodying universal unity, requires the widespread application of a new educational philosophy. This philosophy should focus on the comprehensive development of the person as a spiritual individual and transform into an innovative methodological and educational program that positively reshapes the life of each growing individual.

Their military-patriotic education and readiness now determine the national-patriotic education of our compatriots. Citizens who are the defenders of the Homeland show strong-willed qualities such as determination, perseverance, courage, and endurance in addition to high feelings.

Over the past two years, scholars at the Institute have been diligently conducting experimental research on this innovative basis across various regions. The integral program "With Love for Ukraine" ensures that students acquire a range of characteristics as indicators of the image of Ukraine. The interim results of the exploratory experiment, which indicate a higher level of lifestyle development among students motivated by the value of Ukraine, serve as a testament to the effectiveness of our approach. As traditional perceptions of the stated problem lose their transformative personal value, the content presented gains new practical relevance.

Keywords: *social situation of wartime; exploratory and educational strategies; innovative methodological and educational program; experimental research; national-patriotic education; military-patriotic readiness.*

Дата публікації: 23 серпня 2024 р.